

Закиров А.

**ТУЯК ЫРЧЫ – ӨТКӨН ЗАМАНДЫН ФЕНОМЕН ИНСАНЫ
(психоаналитикалык анализ)**

Закиров А.

**ПОЭТ ТУЯК – ФЕНОМЕНАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ ПРОШЛОГО ВЕКА
(психоаналитический анализ)**

A. Zakirov

**THE POET TUYAK – A PHENOMENAL PERSONALITY OF THE
LAST CENTURY (psychoanalytic analysis)**

УДК: 101.1.316

Туяк ырчынын коомдогу орду, инсандык сапаттары, илимге, билимге кошкон салымы, өзүнүн айланасына элди топтон Кыргызстандын түштүгүндө демократиялык укукту жаакшыртууга аракет жасай алышы анын эл арасында феномен инсан экендигин тастыктайт.

Негизги сөздөр: фактор, руханий, субъект, феномен, генофен, гравитация.

Место поэта Туяк в обществе, личностные качества, вклад в науку, образование, попытки улучшить демократические права народа на юге Кыргызстана подтверждают его феноменальную личность среди народа.

Ключевые слова: фактор, духовный, субъект, феномен, генофен, гравитация.

The place of the poet Tuyak in society, personal qualities, contribution to science, education, attempts to improve the democratic rights of the people in the South of Kyrgyzstan confirmed his outstanding personality among the people.

Key words: factor, spiritual, entity, phenomenon, geneven, gravity.

Дүйнөнү туура таануу – татаал процесс. Анткени дүйнө табигый-материалдык, социалдык-саясий жана экономикалык фактордон сырткары дагы инсандын субъективдүү дүйнөсүн түшүндүрүп турган маданий, руханий кубулуштар, инсандык сапаттар аркылуу коштолуп турат. Ошондуктан бул маселелер билим берүү жана тарбиялоо системасы жогору руханий байлыкты калыптандыруу менен адам таануу концепциясында таанылат. Айрыкча адам затынын чыныгы руханийлик – жакшылык жана ак ниеттүүлүк, сүйүү сезимдеринин, идеялардын жыйындысы, сулуулук менен идеалдын, абийир менен боорукерликтин биримдиги, субъекттердин жаратылыш менен гармонияда жашоосу, билимге умтулуу аркылуу адамдын оптимисттик дүйнөсүн таанытат. Ошол эле мезгилде адам үчүн тескери мазмунга ээ болгон кылмышкердик, эгоисттик, жалкоолук, эрки боштук ж.б. инсандык сапаттар коомдун өсүп-өнүгүшүнө тескери жагдайларды түзүп, маданий жактан коомду артка тартаат. Ошондуктан бул маселелер оң руханий маданиятты калыптандыруучу мезгилдин актуалдуу проблемалары болуп кала берет.

Адамдын руханий табияты дүйнөгө карата илимий, диндик көз караштардан, жашоого карата эстетикалык, этикалык тарбиялардын жардамында, дүйнө таанымдын кеңейишинен пайда болот [4]. Айрыкча ааламды илимий негизде таанууда, адам коому жаралгандан бери элдин аң-сезиминде жашап келе жаткан: Иегов, Вишна, Ыйык Дух, Абсолют, Дао, Логос, Аллага ички туюм сезими менен ишенип, дүйнөлүк эсакылды жаратылыштык дүйнөдөн ажыратып таануу, бул багыттагы илимдерге терең суугарылган гана инсан аларды таанып, аларга маани бере алат [1]. Ушундай инсандын бири катары өткөн заманда жашап, жүз жылдан кийинки боло турган эл турмушунун маданиятына сын көз менен карап, элге таалим-тарбия берүүгө аракеттенген өткөн замандын залкар кыргыз акыны Туяк Эрназар уулунун эл арасында калтырган ыр жаатындагы дүйнө тааным акындардын арасындагы феномен инсан экендигин тастыктайт.

Жаш мезгилинде аалам таануу илимине кызыгып, ааламдагы галактикалык планеталар жөнүндө ой жүгүртүп, алардын бири-биринен айырмачылыгын, жерге карата болгон таасири жөнүндөгү физикалык, географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүнө маани берип, алардын аралыгындагы гравитациялык күчтүн мыйзам ченемдерин табуунун аракетинде, бир катар ой толгоолорду жаратып, алар жөнүндө акындык өнөрдүн жардамы менен эл арасында бир катар жамактык техниканы пайдалануу менен акыл-насааттарды, омоктуу маалыматтарды жарата алган [2]. Туяк ырчынын бул багыттагы ааламга, жердин географиялык шартына кызыгып калышы кокусунан эмес. Туулуп өскөн кичи мекени Кызыл-Кыя өрөөнү, анын ичинен да Пум айылы тоолуу район болгондуктан, кар көп жаап, кыш узак болуп, ал жердин тургундары үчүн аба-ырайына алдын ала прогноз жүргүзүп, жылдын мезгилдерине маани берип кыштын, жаздын, жайдын жана күздүн элдин жашоосуна кандай таасир бере тургандыгына жараша, эл даярдыктарын көрүп келген. Ошол мезгилдерде эле жердин айлануу кыймылына, өсүмдүктөрдүн түсүнө, агын жана булак суулардын сапаттарына, жаан-чачындын циклондоруна таянып келечектеги

болот турган аба-ырайына прогноз жасап, алардагы физикалык кубулуштарга, күчтөргө маани берип, келерки ай, жыл кандай боло тургандыгы жөнүндө маалыматтарга таянуу менен, мал чарбасында, дыйканчылыкта кандай өзгөрүүлөрдүн боло тургандыгы жөнүндө болжолдуу кеңештерди элге маалымат катары берип, элдин арасында “Көзү ачык Туяк ырчы” деген атка конгондугу бекеринен эмес. Туяк ырчынын мындай жагдайларын өзү жараткан бир катар эл арасына ырдалып жүргөн ырларынан байкалат:

Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмери, кыргыз эл акыны Эгемберди Эрматов тарабынан жазылган, Ош-2005-жылы жарык көргөн «Туяк ырчы» [5] аттуу китебиндеги, «Исфайран», «Балалыгым калган жер», «Акыр заман», «Не болосун замана» жана «Жакшы адамга жолуксан» ж.б. ырларынан баамдап, акындын ким экендигине маани берүүгө болот. Мисалы, «Исфайран» ырынан үзүндү келтирсек:

Алтын аккан ичинде,
Алаамат бар күчүндө.
Шыпа болгон ар кандай,
Айыкпаган бечелге.
Кимди болсо эмдеген,
Кучак жайып кел деген.
Исфайрамды көрбөгөн,
Бейиш эмне билбеген, ж.б.

Экинчи бир “Балалыгым калган жер” - деген ырында:

Мен айтпасам ким айтат,
Пумдун бийик төрлөрүн.
Күн тиреген арчасын,
Жер жайнаган гүлдөрүн,
Керемети шу жерде,
Каймактап жаткан дүйнөнүн.
Улары тоодо ышкырат,
Кийиги жуушап бышкырат.
Күңгөйүндө жаз ойноп,
Тескейинде кыш турат ж.б.

Ошол эле мезгилде тентектик жагы дагы болуп, айткан сөзүн укпай, адилетсиздик менен элди бузуп, жаңжалды ыраткан топ бузарларга аёосуз каршылык көрсөтүп, сүйлөшүүгө макул болбогон адамдарды күч менен токтоткон күндөрү дагы болгон. Айрыкча кыргыз оюндарына жакын болуп, көк бөрү, оодарыш, күрөш жана ордо оюндары улуттук мазмунга ээ болгондуктан, алардын шартын, эрежелерин жакшы билгендиктен оюнду бузгандар менен чырдашууга чейин барып, дайыма адилеттүүлүктү камсыз кылып келген. Аны түшүнбөгөн эл, ырчыга “Туяк гүрөз” - деп ат коюп андан коркуп келсе, айрымдары гүрөздүк менен адилеттик жасагандыгы үчүн, аны сыйлап эл арасында өзү теңдүүлөргө караганда бир канча абройго ээ болуп жаштыгын өткөргөн ж.б.

Инсандын тентектик жагдайларын жакшы билгендиктен, кара менен акты, жакшы менен жаманды, кордук менен ызатты ж.б. элге адептүүлүккө, мекенчилдикке, эмгек тарбияларга карата, инсандык сапаттарды талдаган изилдөөлөрүн, “Акыр заман” ырындагы төмөнкү саптарынан учуратууга болот.

Жокчулук келип жылоолоп,
Загара нанын кант болот.
Аялың укпай сөзүңдү,
Бетиңе карай дап коет.
Ымандан чыгып кары жаш,
Ыдыраган чак болот.
Кара далы кыздарың,
Көчөдөн кетип бараткан,
Жигитти көрсө ышкырат.
Бир динди бекем тутпайсың,
Биринди бириң укпайсың.
Ынтымагың ыдырап,
Пайитин тапсаң муштайсың ж.б.

Инсанга берилүүчү физикалык энергия бардык адамдарда эле бериле бербестен, ал адамдын тек жайына жараша боло тургандыгын бир катар кыргыз элинде айтылып жүргөн накыл сөздөрдөн жана “генофон” – деген биологиялык фактор аркылуу белгилүү [1]. Ушундай өзгөчөлүк Туяк ырчыга да анын тек жайынан берилгендиги кимди болсо шектендирбейт. Ал кедейдин баласы болсо дагы, анын ата-эне жаатындагы интеллект Эгемберди Эрматов түзгөн китепте жакшы берилгендигин билдирем.

Ошол күндөн ушул күнгө чейин теңдиктин, биримдиктин заманы дайым эле мыйзам чегинде чечилбей, адамгерчиликтин жолунда, салттык маданияттарда, айрым учурларда айла-амал, физикалык күчтүн негизинде дагы чечилип кыргыз эли, улут, мамлекет болуп жашап келгени тарыхтан маалым. Ошондуктан орустардын “Карапаны Кудай жасабайт, аны адам жасайт” - деген макалды мындай түшүнүүгө болот (3). Конституциялык мыйзамды дагы адам жазып чыгара тургандыгында. Ошол мыйзам иштебей калган мезгилдеги чечимдерди кимдир бирөө мойнуна алып, элдин керектигин канааттандырган жумуштар мыйзамга тескери келсе дагы аны Туяк ырчы чечип, элди тунгуюктан чыгарып келгендиги эл оозунда айтылып жүрөт. Кимге болсун насааттарын адамдардын ээлеген статусуна карабай айтып келген. Мындай адилетсиздиктер менен дайыма күрөшүп келгендиги факт, аны билген замандаштары дайыма айтып келишет.

Орустун улуу философу А.Н. Кочергин “... илимпоздун жумушуна карап, анын руханий дүйнөсүн таанууга болот” [1] - деген инсанга берген баасына карата ырчы-акын Туяктын кандай инсан экендигин билүүгө болот.

Эгерде акын Туякты Кыргыз коомунда анын ичинде педагогикалык илим изилдөө жумушунда, ага маани берип, анализ кыла турган болсок, бул акын –

ырчыдан ала турган таалим-тарбия, окутуучулук билим, ык-жөндөмдүүлүк, инсандык сапат жана илимий багыттагы булактар өтө көп. Коомго, илимге кошкон салымдарынын ар бири, өзүнчө илим изилдөөнүн объектиси болуп изилденип, алардын маани-маңызына карата илимдин багыттарын жаратууга болот.

Ошондуктан жогорку белгиленип кеткен коомго, мамлекетке, элге, жерге кошкон салымы үчүн Туяк ырчы – акынды адабият жаатындагы феномен инсан - деп чоң тамга менен айтууга болот.

Адабияттар:

1. Закиров А. Общая психология: история античной психологии. Курс лекций. - Ош, 2011.
2. Матикеев К. Кыргыз, Манас жана тарыхый география. - Б., 2012.
3. Миңбаев К., Закиров А. Психология (окуу китеби). - Ош, 2010.
4. Шарипова Э., Кедейбаева Ж., Эргешов А. - Этика. - Ош, 2007. -1-б.
5. Эрматов Э. Туяк ырчы. - Ош, 2005. - 80-б.

Рецензент: к.психол.н., доцент Мырзаев М.С.